

החוקר אליהו יונס על יהודי לבוב במחתרת וביערות

מסתור מחוץ לגטו

מיום שגורשו יהודי לבוב מבתיהם ונאלצו לעבור לרובע מיוחד, נותקו המגעים בינם לבין יתר תושבי לבוב. ככל שהצטמק שטח הרובע והפך לגטו סגור, הלכה והעמיקה ההפרדה. על היהודים נאסר לצאת מתחום הגטו ועל שכניהם נאסר להיכנס לתוכו. מודעות בחוצות העיר, בפולנית ובאוקראינית, הזהירו את תושבי העיר ממגע עם היהודים משום שהם נגועים במגפת טיפוס הבהרות. רק שוטרים ובלשים אוקראינים ופולנים הורשו לבוא במגע עם היהודים¹.

כוונת הגרמנים לבודד את תושבי הגטו ולנתקם מכלל האוכלוסייה הצליחו רק בחלקן. למרות האזהרות והעונשים המשיכו יהודים לצאת בחשאי מן הגטו ולשוב אליו. כדי להבריח מזון תמורת חפצים שונים, שיחדו הספסרים את שומרי הגטו, ולמרות זאת שילמו לא אחת בחייהם. ההתגבשות החשאיות מן הגטו וחזרה לא פסקו כל זמן קיומו של הגטו. הצורך למצוא אוכל היה חזק מן הפחד, שכן בגטו שרר רעב כבד מתמיד. חלום אחד היה לכולם: למצוא מקום שאפשר להסתתר בו עד סוף המלחמה ולהימלט מן האקציות. חלום כזה היה אפשר לממש רק בעזרת קשרים עם הצד הארי.

השגת ניירות אריים היתה אחד התנאים ההכרחיים למציאת מקום מחבוא מחוץ לגטו. תנאים נוספים שנדרשו לשם כך היו מראה ארי, התנהגות שאינה מזכירה יהודים, ידיעת הלשון הפולנית ללא ניב זר והכרת מנהגי הדת הקתולית. מעבר לכל אלה היה צורך למצוא מי שיסכים להסתיר יהודי ולהסתכן בעונש מוות על כך, וכאלה לא היו רבים. הם נמצאו בין פולנים "טובים", ידידים מן העבר או קרובי משפחה מנישואי תערובת במשפחתם.

יהודים השיגו תעודות בדרכים שונות. למשל, תעודות של נוצרי שמת במלחמה או נחטף בידי הגרמנים ותעודותיו נשארו אצל קרוביו שהיו מוכנים למכור אותן ליהודים. היו גם תעודות מזויפות, שנקראו אז בשם "ליפא", היינו זיוף.

בהכנת התעודות ובמכירתן עסקו יהודים, ואילו הפולנים סיפקו מסמכים אותנטיים. בגטו היו כמה "מומחים" שעסקו בהנפקת תעודות. הם הצליחו להנפיק תעודות כמעט זהות למקור, שאפילו מומחי המשטרה התקשו להבחין בזיוף. לכן דרשו השוטרים האוקראינים לא פעם הוכחות ממשיות יותר לאמינות התעודה: אצל הגברים – ברית המילה. אצל הנשים – בקיאות ביסודות האמונה הנוצרית, במנהגי הדת, בתפילות הנוצריות וכו'².

הביקוש לתשמישי קדושה נוצריים גדל מאוד. יהודים קנו ספרי תפילה, ספרי עזר ללימוד הדת הקתולית, צלבים קטנים, תליוני קדושה, מחרוזות תפילה, פסלונים ואיקונות. אנשים

קיוו שבדרך זו יעלה בידם להתחזות לנוצרים ולהינצל, ואולי אף למצוא נחמה בכנסייה. העדויות שבידינו על ניסיונות התנצרות כדי להינצל מעטות הן. מקור אחד מדבר על יותר מ-4,000 איש בלבוב, אבל המספר נראה מוגזם. יש להניח שמי שהמירו דתם כדי להינצל לא הרבו להכריז על כך. בעיתוני התקופה בודדים ההדים לתופעה זו. בדרך כלל לא סייעו הפולנים למומרים ואף דחו אותם מחברתם. בעיתון פולני שהופיע בלבוב נכתב:

... יותר מ-4,000 יהודים בלבוב פנו לכנסייה הרומית-קתולית בבקשה להמיר את דתם [...] אבל האם יש בכוחו של השמד לשנות את הגזע של המתנצר? הגזע השמי שונה מן הארי והוא אינו יכול להשתנות בלי לגרום נזק לגזע הארי. אין זה רצוי שהנוצרים החדשים ישתלבו בעם הפולני. מוטב שתקום קבוצה נפרדת של יהודים קתולים. הדברים אמורים גם לטובתם שלהם, מכיוון שהפולנים יתייחסו אליהם בשלילה, ואילו היהודים ישנאו אותם³.

תושבים הסתירו יהודים מתוך מניעים אידאולוגיים והומניטריים, כמחווה לחבר בעבר במפלגה הקומוניסטית או במפלגה נרדפת אחרת או כמחווה לעמית בעבודה; אחרים עשו זאת כדי להפגין את התנגדותם ואת שנאתם לנאצים. אבל במקרים רבים היה המניע להסתרת יהודים מניע חומרי. תמורת ההסתרה נטלו מן היהודים כל מה שעוד נותר בידיהם – כסף, זהב, תכשיטים, בגדים, חפצי אמנות וכדומה. אחדים דרשו שכר חודשי תמורת המחסה. בדרך כלל שילמו היהודים לפחות אלפיים זלוטי בתור "דמי כניסה", נוסף על "שכר דירה" של 2,000 עד 10,000 זלוטי לחודש. לא אחת הושלכו היהודים מן המסתור כאשר אזל כספם. כאשר היה מתגלה ל"סחטנים" מחבוא של יהודים, הם דרשו סכומי כסף גבוהים בתמורה לשתיקתם או תשלום חודשי קבוע.

בלבוב פעלו כנופיות של סחטנים שהטילו אימה על המסתתרים. הידועה מביניהן היתה הכנופיה של ד"ר קולניק, שהיה בעל עבר פלילי. ד"ר קולניק עמד בקשרים עם קצינים גרמנים ובעזרתם "הציל" יהודים ממאסר, לא רק בלבוב. החבורה פעלה לפי תעריף מוסכם: מחיר על גילוי מקום המאסר של היהודי "המועמד לשחרור"; מחיר שונה לשחרור יהודי מן המאסר. רוב הכנופיות האחרות שפעלו היו כפופות לד"ר קולניק. פריזר עצמו נהג להיפגש עם ה"קליינטים" הזקוקים לעזרת איש הכנופיה; הם הופנו לחנויות מסוימות ובעל המקום היה שותף ב"עסק".

מצבו הנפשי של יהודי שמצא מקום מסתור היה קשה. על-פי רוב היה בודד, יחיד ממשפחתו שנותר בחיים, רדוף זיכרונות של מראות קשים מאוד שהיה עד להם, חרד מכל צלצול של פעמון הדלת, מכל רחש, מכל אדם. הוא היה צריך להיזהר תמיד, נבצר ממנו לנוע בחופשיות. בצאתו ממקום המסתור היה חייב להתנהג באופן טבעי כדי לא לעורר חשד. הדבר היחיד שהחזיק אנשים אלה בחיים היה התקווה לשרוד עד סוף המלחמה.

באווירה כזאת, גם אם היה מקום המסתור בשכונה ארית, בין פולנים, אוקראינים, גרמנים ואפילו מוסלמים וצוענים – שגם הם היו נתונים בסכנה – לא היתה ליהודי תחושת ביטחון.

הוא היה עלול להיעצר בכל רגע וחי במתח מתמיד. נותרו לנו עדויות רבות על הלך רוחם והתנהגותם של המסתתרים, שרובם פורסמו⁴.

לאחר שהצליח יהודי להשיג תעודות ועלה בידו להתחמק מן המשמרות נשארה שאלת הפרנסה. הפחד שיגלו את זהותו רדף אותו גם אם הצליח למצוא עבודה בעיר כפועל נוצרי. שליחי הבולשת, סוכנים בלבוש אזרחי, מרגלים ו"מוסרים" היו תרים במקומות העבודה ומחפשים יהודים שהתחזו לארים. ברוב המקרים לא הגסטפו הוא שזיהה את היהודי, כי אם תושבי העיר, שידעו לזהות יהודי ביתר קלות מאשר המשטרה הגרמנית. משום כך היה היהודי המסתתר חייב להיזהר מאוד מן השכנים ולא להתגלות לעיני מישהו שהכירו לפני המלחמה. הסחטנים, ששוטטו בעיר, הובילו אתם ילדים, שהכירו בנקל יהודים מתחזים על-פי תנועותיהם, תווי פניהם או אופן דיבורם.

מדי פעם נערך מצוד בחוצות העיר, במטרה לגלות יהודים מתחפשים. חוליות של אוקראינים וגרמנים חמושים נהגו לצאת למבצעים אלה ואסרו יהודים רבים או ירו בהם בו במקום. ברוב המקרים היו אלה יהודים שהיו ברשותם תעודות אריות. לדברי עד ראייה, היו אנשי החוליה מוליכים את מי שנחשד בהתחזות לארי למבוא שער של בית קרוב. שם נצטווה החשוד לשלשל את מכנסיו. אם נמצא שהוא נימול, היו יורים בו מיד. ביום כזה של מצודים היו מתגלגלות ברחובות כמה וכמה גופות של נרצחים.

השנאה שרחשו הפולנים והאוקראינים ליהודים הקלה על הגרמנים את מלאכתם; אלמלא היא היו בוודאי יהודים רבים מצליחים להינצל הודות למחבוא "טוב" או הודות לסיוע אחר. על רקע זה בולטים אותם מתי מעט פולנים שעזרו לנרדפים בדרכים שונות, מתוך סיכון חייהם וחיי בני משפחתם.

האיבה המסורתית שגרמה לפולנים ולאוקראינים להסגיר יהודים לידי הגרמנים לא היתה המניע העיקרי להסגרת יהודים. המניעים החומריים הכריעו גם הם. השלטונות הקציבו פרס כספי או כמות של מצרכים בתמורה לכל יהודי שיוסגר לידיהם. על-פי רוב היה הפרס כמה ליטרים של וודקה, כמה קילוגרם סוכר או מלח או כמות של סיגריות. לפעמים קיבל המוסר סכום כסף לא גדול. צרותיו של יהודי לא נגמרו אפוא גם לאחר שהצליח לצאת מן הגטו אל ה"חופש"⁵.

אין ספק שמתן מקלט ליהודים היה תופעה מוכרת למדי, שלא פסקה בכל תקופת הכיבוש. לבית הדין המיוחד (Sondergericht) בלבוב הוגשו תביעות רבות נגד פולנים שנתנו מקלט ליהודים. בדוח מיום 7 באוקטובר 1943 כתב מפקד הבולשת של הגנרל-גוברנמן אל ראש מחלקה VII במפקדה הראשית של הס"ס בברלין:

על-פי הידיעות המגיעות מדיסטריקט גליציה [לקרקוב], מספר המשפטים שיועלו לדיון בזמן הקרוב לפני בית הדין המיוחד בלבוב נגד האנשים הנותנים מקלט ליהודים עלה בזמן האחרון במהירות רבה ובהיקף גדול. על עברה זו צפוי, לפי החוק, עונש מוות. במצב זה

מוכרחים בתי הדין לעניינים מיוחדים להוציא פסקי דין מוות רבים. בחוגי השופטים רבה ההתנגדות לכך. המבקרים טוענים שעונש מוות מוטב שיבוצע על-ידי הבולשת. עם זאת, הכל מסכימים שעונש המוות נחוץ בהחלט, מאחר שהיהודים המסתתרים דינם כשודדים בתנאים הנוכחיים⁶.

כל אימת שנערך משפט ונגזר עונש מוות הקפידו השלטונות להפיק מכך תועלת ונתנו לפסק הדין פרסום רב, במטרה להטיל אימה על האוכלוסייה הנוצרית כולה. עם ריבוי עונשי המוות על הסתרת יהודים נידונה הצעה להוציא משפטים אלה מסמכותם של בתי הדין ולהעבירם לידי הבולשת. לא אחת הזדרזו אנשי הס"ס והגסטפו להקדים את תוצאות המשפט והרגו את המסתתרים עם המסתתרים.

ברחובות העיר הודבקו מודעות רבות נגד מתן מקלט ליהודים. מודעה כזאת, לדוגמה, מיום 3 ביוני 1943, בחתימת קצמן, פורסמה בשלוש שפות: גרמנית, אוקראינית ופולנית. נאמר בה שכל מי שישכן בדירתו יהודי, ייתן לו מקלט או יספק לו מזון מחוץ לתחומי הרובע המיועד ליהודים, כלומר הגטו, ייענש בעונש מוות, בהסתמך על סעיף 3 של פקודת הס"ס והמשטרה בגנרל-גוברנמן בדבר הקמת רבעים מיוחדים ליהודים מיום 10 בנובמבר 1942. במודעות הובטחה תמורה למי שיודיע על מקום מסתור של יהודי⁷.

מספר היהודים שהסתתרו אצל ארים או שהתחזו לארים בעזרת תעודות מזויפות בסיוע מכרים לא-יהודים, לא עלה על אלפיים. רוב המסתתרים התגלו במשך הזמן בידי הבולשת הגרמנית, שסיירה ברחובות ובחצרות או ערכה ביקורי פתע בבתים. אחרים נתפסו בעקבות הלשנה. רק מעטים, וביניהם משומדים ומתבוללים, הצליחו להסתתר מתחילת הכיבוש הגרמני ולשרוד עד יום השחרור⁸.

היו גם ניסיונות של יהודים יחידים שהצטיידו במסמכים מזויפים להצטרף לשירות העבודה של הגרמנים (Arbeitsamt); כוונתם היתה להישלח לעבודה בגרמניה או באוקראינה המזרחית. יעד בריחה ליהודים שנמלטו מלבוב היה אזור פֶּטְרוֹפּוֹלְבּוֹבְסְק במזרח אוקראינה. בשנת 1943 החלו הגרמנים להקים שם ביצורים כדי לעצור את התקדמות הצבא הסובייטי. בבניית הביצורים הועסקו פועלים פולנים ואוקראינים, אבל יהודים מעטים הצליחו להשתלב ביחידות העבודה הללו ובדרך זו הצילו את חייהם.

פעולות התנגדות בגטו

בלבוב היתה ההתארגנות המחתרנית היהודית דלה בהיקפה. היו לכך סיבות אחדות:
- העדר מאגר של צעירים וחברי תנועות נוער. למעשה חוסלו כל תנועות הנוער בשנים 1939-1941. צעירים רבים נאסרו בתקופת השלטון הסובייטי ואחרים התגייסו לצבא האדום או נמלטו לברית-המועצות.

- היחס הבלתי אוהד של המחותרות, בעיקר האוקראינית, לשיתוף פעולה עם פעילי התנגדות יהודים.
- שיתוף הפעולה של משטרת הסדר היהודית בלבוב עם הגרמנים מנע כל אפשרות של התארגנות בלתי חוקית ומרי בגטו. "כל פעולה היתה מחייבת חשאיות גמורה. בגטו היו מלשינים רבים וסוכני גסטפו שהאמינו כי יוכלו להציל את חייהם בעבור הלשנה על אחיהם", כתב עד ראייה. מה גם שאחת מיחידות המשטרה היהודית, ה"זונדרדינסט", הופקדה במיוחד על הטיפול בבעיות שהוגדרו "פוליטיות", ובכללן עריכת מצוד אחר אנשים מחוגי השמאל ואוהדי המשטר הסובייטי. כל ניסיון להתארגן לפעולות התנגדות או בריחה ליערות נתפס כאמור כהבעת אהדה למשטר הסובייטי, והשוטרים הקפידו לדווח על החשודים לגסטפו⁹. למרות מכשולים אלה התארגנו בקרב תושבי הגטו קבוצות אחדות שתכננו פעולות התנגדות. יחידים ניסו להתארגן בקבוצות למאבק פעיל בתוך הגטו או לפרוץ מתוכו, לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. היו בלבוב גם אנשים שעזרו ליהודים להימלט.
- ניסיונות הבריחה ליערות היו גם הם בבחינת התנגדות לשלטון. ההתארגנות לבריחה דרשה תכנון, הכרת השטח, השגת כלי נשק, מידע מודיעיני על מקום הפרטיזנים ועל יחס החבורות ביערות ליהודים. השגת הנתונים האלה היתה כרוכה בסיכון רב. התארגנות, ולו המצומצמת ביותר, היתה אפשרית רק בין חברים המכירים זה את זה היטב, כדי למנוע חשש של הלשנות. לאמון הדדי היתה חשיבות רבה. השגת נשק היתה בעיה סבוכה ביותר. ליהודים לא היתה כמעט דרך להשיגו, מכיוון שנאסר עליהם לנוע בעיר ולקיים קשרים עם האנשים שיכלו לסייע להם בכך. המחסור בכסף יצר גם הוא קושי רב. הברחת הנשק לתוך הגטו הסגור, שנשמר היטב מבחוץ ומבפנים, היתה משימה מסוכנת.
- בהברחת אנשים אל מחוץ לגבולות האזורים שבשליטת הגרמנים נטלו חלק עיקרי חברים בודדים מתנועות הנוער הציוניות. זמן מה היה בגטו חדר שהתגוררו בו יחד כל חברי "הנוער הציוני", שלפני המלחמה היו חברי קיבוץ הכשרה ועתה חיפשו דרך לברוח מן הגטו ליערות. "האווירה הכללית היתה שהזקנים כבר אבודים ממילא והצעירים מוכרחים להשיג נשק ולברוח".
- חברי תנועות הנוער הציוניות הסתייגו הסתייגות עקרונית מן ההשתתפות ביודנרט. למרות זאת בידינו עדויות על קבוצה של חברי תנועת נוער שהיתה במנגנון היודנרט ואנשיה התאמנו במרתפיו, בתקווה להיעזר ביודנרט בשעת הצורך¹⁰.
- בשנת 1941 היו בלבוב כמה קבוצות של פעילי התנגדות יהודים. אחת מהן, של אנשי הבונד, פעלה במרתף של בניין בית החרושת לנעליים "ריגאואָר" במסווה של מועדון ספורט. קבוצה אחרת פעלה מטעם מכבי, ועוד קבוצה היתה של מועדון הספורט של ארגון הסטודנטים היהודים זאק"ס¹¹. שתי הקבוצות האלה פעלו מתוך תיאום. בין הפעילים היו ד"ר פרבר ויהודי בשם בראונר. קבוצה אחרת נהגה להיפגש מאחורי הגן העירוני סטריסקי. לשם היו החברים

באים כדי לקבל ידיעות על המתרחש ושם הוטלו עליהם משימות שונות. לכל אחד ניתן כינוי: "פליקס" (הוא ד"ר פישל רוטנשטראוך), "קובה" (אליאש בלומנקראן), "אמיל" (יוזף גלאנטר), "רישארד" (הנריק לייטאיזן).

אחרי האקציה הגדולה של חודש אוגוסט 1942 קיבל רעיון ההתנגדות תנופה. פעיל המחתרת אברהם גולדנברג (ראה להלן) מעריך, שבשיא הפעילות היה מספר הפעילים כ-150. לידיעתנו הגיעו שמות מעטים בלבד של פעילי מחתרת לבוב. בחומר הרב השמור בארכיונים של יד ושם, מורשת, משואה ובית לוחמי הגטאות, מוזכרים כמנהיגי הקבוצה שמותיהם של איש השומר הצעיר אברהם ורמן, המכונה "בומק"; רבינוביץ מתנועת עקיבא; אמסטר ולגנטל, מונדק וג, יומק שטגר וברוניה מרגוליס מתנועת הנוער הציוני; ממחנה השמאל נזכרים יעקב שודריך ומשה הורוביץ.

הפעילות המחתרית בתוך הגטו לא פסקה גם במערבולת תנאי הקיום הבלתי נסבלים ולמרות הסיכון העצום שהיה כרוך בכל מבצע קטן. קבוצה שנתפסה ונשלחה להריגה – קמו לה ממשיכים והשתדלו לרכוש נשק ולהפיץ חומר תעמולה וכרוזים. ידוע גם על עלון שהופיע בעריכת מ' הורוביץ. בעלון פורסמו ידיעות פוליטיות וצבאיות שלוקטו בסתר משידורי הרדיו או הועתקו מעיתונות המחתרת הפולנית וידיעות מקומיות על חיי הגטו בלבוב. עורכי העלון הדפיסו גם כרוזים ומאמרי מערכת על יהודי לבוב שקראו לאומץ לב, למאבק ולמרד¹².

בפעולות אלו מוזכר שוב ושוב שמו של אברהם ורמן, חבר השומר הצעיר, כ"אחד המצטיינים". הוא העתיק מן העלון עותקים רבים במכונת כתיבה, וסטפניה פצנובסקה הפיצה אותם. העלון הופיע שש פעמים בלבד. עצם הקמת המערכת והכנסת מכונת הכתיבה ליולאג [הגטו הפך למחנה עבודה ליהודים] היו מבצע מסוכן. ורמן הצליח להסוות את המכונה, להערים על השוטרים בשער הגטו ולהביאה אל המערכת. עורך העלון, הורוביץ, מוזכר בדוח של קצמן, המגדיר אותו כמנהיג תנועת ההתנגדות ונציגה הראשי של "מפלגת הפועלים הפולנית" (הקומוניסטית) בלבוב אף לא אחד מששת העלונים שהופיעו¹³.

בשלבם האחרונים לקיומו של הגטו שכן מרכז הקבוצה ברחוב יאקוב הרמן, בבלוק מגורים מספר 6, שבו התגוררו גם עובדי בתי המלאכה למברשות של הפירמה "הלמן". המקום שימש גם מחבוא לנשק. מתחת לבניין הסמוך, מספר 5, היה מקלט רדיו מחתרת, וממנו שאבו החברים ידיעות על המתרחש בזירה הבין-לאומית ובחזיתות.

קבוצות נוספות התארגנו בגטו בסוף שנת 1942 בניסיון לברוח ליערות בסביבה. רוב הבורחים נתפסו בידי המשמרות הגרמניים והאוקראיניים; מעטים הגיעו ליער או חזרו לגטו¹⁴. יענקל (יעקב) שודריך, משורר היידיש מחוגי השמאל בלבוב, עמד בראש קבוצה שניסתה לפרוץ לעצמה דרך ליערות. חברי הקבוצה היו מצוידים בנשק ובתעודות מזויפות, אך שני הנהגים ששכרו כדי להובילם ליערות ברודי הלשינו על הקבוצה לגסטפו. בקרב שהתפתח עם

המשטרה הגרמנית נהרגו כל עשרים חברי הקבוצה, לאחר שפצעו קשה את אחד מאנשי הס"ס.

קבוצה קטנה אחרת, בראשותו של ד"ר בוריס פליסקין, הצליחה להגיע להרי הקרפטים ושם הצטרפו חבריה ליחידת פרטיזנים סובייטיים. הם נלחמו בשורות הפרטיזנים עד שחרור האזור בידי הצבא הסובייטי בשנת 1944.

על ניסיונות התארגנות לפעולות התנגדות ובריחה ליערות מספרים עדים רבים. פעולות מעטות מאוד הסתיימו בהצלחה¹⁵.

בימי האקציה של אוגוסט 1942 נכשל ניסיון התארגנות בתוך הגטו. הקבוצה, שמנתה כארבעים איש, סבלה אבדות קשות בנפש: יותר משני שלישים מחבריה נפלו מכדורי הגרמנים.

לדברי רבקה קופר, אחת העדות, היה קושי עצום לפעול בתוך הגטו, מפני ש"הוא היה מלא מלשינים". עדה אחרת, רות שפיס, התחבאה זמן מה אצל אישה פולנייה שהיו לה קשרים עם חוגי השמאל הפולני. בגן ביתה נהגו להיפגש לשיחות חברי הקפ"ז, כפי שנקראה אחת הקבוצות הפרו-סובייטיות שצצו אחרי פירוק המפלגה הקומוניסטית הפולנית. בלבוב פעלו קבוצות מחתרת בהשראת המפלגה הקומוניסטית. באחדות מהן השתתפו גם צעירים יהודים. כאשר הוקם בעיר הרובע היהודי, עשו צעירים אלה ניסיונות ליצור מגע עם קבוצות המחתרת הקומוניסטיות בלבוב. דוד הופנשטנדט והסופר אדולף רודניצקי נשלחו גם לבדוק מגעים בגטו ורשה. ניסיונות לשיתוף פעולה עם המחתרת הקומוניסטית נמשכו גם בתקופה מאוחרת יותר, וביערות.

שלום לוינטר סיפר בעדותו, שבזמן שהיה ביולאג, במחצית השנייה של שנת 1943, נודע לו על ארגון מחתרת שפעל בהנהגת פעילים קומוניסטים שגייסו מתנדבים לפרטיזנים ביערות שבאזור ברודי. חברי הקבוצה שהתארגנה במחנה היו יהודים ופולנים; אחדים יצאו ליער ופעלו שם ואחדים המשיכו לפעול בגטו. מי שרצה להתקבל לקבוצה זו היה חייב להביא עמו נשק. בגלל התנאי זה לא היה ליהודי הגטו סיכוי רב להתקבל לקבוצה. אפילו אנשים שהיו להם חברים בקבוצה עוד מלפני המלחמה לא יכלו להתקבל, אלא אם כן עמדו בתנאי זה¹⁶. שלום לוינטר עבד בבתי המלאכה המכניים שהיו אז בגטו והתקבל לקבוצה בהמלצתו של אחד מראשיה. הקבוצה היתה אמורה להבריח מן הגטו מדי שבועיים קבוצה של עשרה יהודים ליער. הקבוצה שאליה השתייך לוינטר עזבה את הגטו בשבת בבוקר. אבל כאשר הגיעה המשאית לפינת הרחובות זיבליקייביצה ובלצ'ינסקה הופיעו גרמנים והקיפו אותה. היהודים פתחו באש מנשקם הדל, ובמאבק בין הכוחות הבלתי שווים נתפסו אחדים, לא לפני שהספיקו לחסל כמה מהגרמנים. לשני הצדדים היו פצועים.

בראש אחת הקבוצות שיצאה ליערות באזור ברודי והצליחה להצטרף לתנועת הפרטיזנים הפולנית עמד צעיר יהודי שנודע רק בכינויו – יאנק. עם חברי הקבוצה הזאת נמנו ד"ר צימר, זופיה גולדברג וד"ר בוגנר.

שמות נוספים של פעילים קומוניסטים בלבוב היו: ד"ר סטוצקי, גאנג, מיכאל הרצקובסקי, מענדלער, שפרנסקי, כץ, יוסף הלויץ, בער זענון, בקמן, שוואם, רוזנגרט, גוטליב, בלייך ואחרים.

אברהם גולדברג מספר בזיכרונותיו על אדם שגם שמו היה אברהם גולדברג, ששירת במשטרה היהודית והיה סגנו של רופרט, מי שהיה מפקד המשטרה היהודית אחרי הדחתו של רוזין ב-1943. גולדברג מהמשטרה היהודית היה גם פעיל במחתרת והצליח לארגן חבורה של חמישים לוחמים ואף לרכוש בשבילם נשק. אחד החברים הציע לבוא בדברים עם ד"ר בֶּלֶק, "אחד המפקדים ההגונים של המשטרה היהודית, שמסר לאנשי המחתרת מידע על תכנית לחסל את הגטו", וסיפר לחברי הקבוצה שבשורות המשטרה נמצאים שוטרים ששירתו בצבא הפולני או הסובייטי והם שוקלים לבצע פעולת התקוממות.

רעיון שיתוף הפעולה עם השוטרים היהודים הועמד במבחן ב-14 במאי 1943. לאותו יום נקבעו כמה פעולות התנגדות. חברי המחתרת היהודית הגיעו כמוסכם למקומות האיסוף לעבודה, ומצאו בשטח אנשי משטרה רבים. השוטרים היהודים הרגיעו אותם שלא יאונה להם כל רע, ולכן לא פתחו חברי המחתרת בפעולה. בשעה שש בבוקר נפתח שער הגטו ופנימה נכנסה מכונית של השופ"ו ובראשה איש ס"ס. כל הפועלים היהודים הוקפו באנשי שופ"ו.

חברי קבוצת המחתרת מיהרו להתפזר לאורך הגדר, פרצו אותה במוטות ברזל והחלו להימלט לרחובות האריים. הבריחה הפתיעה את הגרמנים. רוב הצעירים הצליחו להיחלץ ולהגיע למקומות עבודתם ולא נתפסו. הרעיון לשתף פעולה עם המשטרה היהודית בפעולות מחתרת התגלה כרעיון חסר תוחלת¹⁷. לפי גרסה אחרת אמנם ארגן גולדברג מהמשטרה היהודית קבוצה של צעירים והוא עצמו אף הצליח לצאת מן העיר ולהצטרף לקבוצת פרטיזנים בסביבה. כאשר הוכרז בינואר 1943 שהגטו הפך ליולאג, נשלח גולדברג מטעם מיפקדת הפרטיזנים ללבוב כדי לארגן שם תנועת התנגדות, אך בדרך נתפס בידי הגרמנים ונרצח.

גם בתוך מחנה ינובסקה התארגנו כמה קבוצות מחתרת, אם כי הידיעות שבידינו על פעולותיהן מעטות וקטועות מאוד. הקבוצה החשאית שהיתה פעילה במפעלי החימוש הגרמניים, שהשתייכו אליה הסופר ירחמיאל גרין ואשתו הלנה, הסופר מיכאל בורביץ', הצייר פרץ קליינמן, ד"ר בוריס פליסקין, שטיינברג ואחרים, ארגנה בריחות של בודדים מן המחנה וקיימה קשרים עם קבוצות מחתרת בעיר. קבוצת עובדים שהועסקה בעבודות ניקיון בעיר הצליחה להבריח נשק למחנה ינובסקה וקיימה קשר עם קבוצות מחתרת שפעלו מחוץ למחנה.

במחנה נערכו לפעולת התקוממות ואף ניסו לאגור נשק ותחמושת. שמעון ויזנטל, שעבד במפעלי הרכבת מזרח וקיים במסגרת עבודתו קשרים הדוקים עם גורמי חוץ, הצליח לסייע בכך. המנהל הגרמני קוהלראוץ אפשר לוויזנטל להסתיר מקצת מן הנשק במשרדו. נשק נוסף הוסתר במשרדו של מהנדס גרמני, ורנר שמידט שמו, בידיעתו. מקום מחבוא לנשק היה בצריף מספר 2, שבו התגוררו נגני התזמורת; איש לא חשד בהם שהם מסתירים נשק. בהעברת הנשק למחנה ינובסקה, פעולה שנמשכה כמה חודשים בשנת 1943, השתתפו גם שני מנהלי עבודה יהודים, ברסלאואר ושיינמן. עזרתם ברכישת הנשק ובהעברתו למחנה היתה חשובה מאוד¹⁸. ואולם ההכנות למבצע התקוממות רחב ממדים הופסקו בגלל ההרג הרב שהרגו אנשי הס"ס במחנה ינובסקה במאי 1943, שבו נטבחו אלפי אסירים. ידוע שכמה מחברי הקבוצות החשאיות שהוצאו להורג תקפו את השוטרים ופצעו אחדים מהם. בעת חיסולו של מחנה ינובסקה הרסה קבוצת אסירים את גדר התיל של המחנה ונמלטה ליער. בגטו עצמו התבצרו חברי מחתרת בבונקרים, אגרו נשק והתכוננו לקראת היום המכריע. ההתארגנות הגיעה לשיאה ביוני 1943, כאשר פתחו הגרמנים, בעזרת המשטרה האוקראינית, באקציית החיסול של גטו לבוב. בזמן חיסולו הסופי של הגטו התבצרה קבוצת לוחמים יהודים ברחוב לוקייטקה. הגרמנים העלו את הרחוב באש. רוב הלוחמים היהודים נשרפו חיים או התאבדו. ב-20 בנובמבר 1943 פרץ מרד בבריגדת המוות. כמעט כל המשתתפים בהתקוממות נפלו בקרב; רק אחדים הצליחו להימלט. על-פי ידיעות שהתפרסמו בעיתון המחתרתי הפולני *Biuletyn Informacyjny* נהרגו בקרב עם המורדים היהודים שמונה מאנשי הגסטפו. לדברי אותו עיתון קיבלו מקצת הנמלטים עזרה מידי פולנים¹⁹.

החיים ביערות

ביערות חנצ'וב, קרוֹשְׁנֶקוֹ וחניצ'בקה, בסוויז', בבוגדנובקה ובֶזְנִיב, ביערות שבסביבת הורודנקה, זבורוב, מישקוביץ, בז'וחוביצה, ינובסקה וסטניסלבוב, וביערות שבין ז'בולוב לבייז'בוב ואלה שבין טלוסטה ליגילניצה וגז'ימלוב – הסתתרו יהודים רבים, זקנים, נשים וטף. הם התגוררו במחפורות תת קרקעיות או בבקתות על ראשי הגבעות. בסתיו נרטבו מגשם וטחב; בחורף סבלו מן הקור העז; בקיץ – מחום כבד. הם חיו בפחד מתמיד מפני הגרמנים, שערכו ביערות מצודים, ומפני מלשינים, תושבי המקום. הם ידעו רעב, מחלות וסבל, וגם הפרטיזנים הציקו להם על היותם יהודים. מדי יום נוספו ליערות נמלטים חדשים מן האקציות ומהמחנות לעבודת הכפייה. בדרכו של יהודי שרצה לברוח ליערות ניצבו המשמרות שסיירו בעיר או שמרו על המחנה. מי שהצליח להתחמק מן המשמרות היה חייב להתמודד עם קשיי הדרך הזרועה כפרים שבהם

ארבו כנופיות עוינות. מעטים הצליחו במבצע הבריחה מן העיר. ההתארגנות וההכנות ששקדו עליהן לפני היציאה לא נשאו פרי.

אישור לידיעות על הניסיונות לברוח מן הגטו ומן העיר מצוי בדוחות של קצמן. נראה שהבריחות הטרידו את הס"ס ואת הגסטפו. בדוח ששלח קצמן אל קריגר הוא נדרש לנושא זה. במיוחד הדאיג אותו שרוב הצעירים היהודים הנמלטים אל היערות היו חמושים באקדחים וברובים שקנו מחיילים איטלקים או הונגרים. האחרונים גם עזרו בארגון הבריחה ובהכנות לקראתה. קצמן מוסר בדוח על קבוצת יהודים חמושה בנשק איטלקי, שנתפסה ב-21 במאי 1943, ומוסיף:

ככל שפחת מספר היהודים בדיסטריקט גליציה, התחזקה אצלם רוח המרד. היהודים השתמשו בכל סוגי כלי הנשק שנקנו בחלקם מן האיטלקים.

בדין וחשבון שלו כותב קצמן עוד:

לאחר שנתקבלו יותר ויותר ידיעות על הצטיידות היהודים בנשק, ננקטו ב-14 הימים האחרונים של יוני 1943 אמצעים חמורים ביותר בכל דיסטריקט גליציה בעת ובעונה אחת, להשמדת הכנופיות היהודיות²⁰.

בקיץ 1943, לקראת חיסול המחנות לעבודת כפייה שהקימו הגרמנים, החלה בריחה ממחנות אלה אל היערות שבסביבה. נראה שמאות רבות של יהודים – יחידים, עם משפחות או בקבוצות – הגיעו ליערות גליציה המזרחית.

מצב הבורחים מן המחנות היה עדיף על מצב היהודים שנמלטו מן הגטו. במחנות הכירו רבים את האזור; הם היו מאורגנים בקבוצות שהתכוננו להזדמנות לברוח; לאחדים היה נשק – יתרון חשוב באותם הימים, ולעתים גם ניסיון צבאי או כושר ארגוני. מכיוון שהיו בדרך כלל צעירים יותר ולא מטופלים במשפחות, היו גם קלי תנועה יותר. תכונות אלה נמצאו יותר אצל יהודי העיירות והכפרים מאשר אצל יהודי לבוב, שעירם היתה רחוקה מהיערות ורוב יהודיה לא הכירו את האזור שמחוץ לעיר.

כאשר הגיעו הבורחים ליער ניצבו לפנייהם בעיות חדשות: להשיג מזון ונשק, לעזור ליתר בני המשפחה להגיע ליער ולהגן עליהם מפני המשטרה הגרמנית והאוקראינית ומפני אנשי בנדרה או כנופיות שביקשו לסחוט את כספם או לזכות בפרס על מסירת יהודים לגרמנים. הצורך המתמיד לעבור ממקום למקום כדי להתחמק מן הרודפים או כדי להשיג מזון לא אפשר כמובן ליהודי היער לקיים חגים ומועדים. גדליהו שטריקס, יהודי מחנצ'וב שהיה אהוד על כולם, שימש ליהודי היער "לוח עברי מהלך". הוא ידע את התאריכים של חגי היהודים ואת השעה המדויקת של כניסת השבת, היה מופיע בריכוזי המשפחות ומכריז על שבת ועל חג ומועד ומקבץ את האנשים לתפילה בציבור. עם עוד יהודי, נוסבוים שמו, ארגן שטריקס את התפילות בימים הנוראים וחיזק בכך את רוחם של ניצולי הגטאות והמחנות.

בהגיעם ליערות נוכחו היהודים לדעת שאין כל אפשרות להתקיים ולשרוד ביער כיחידים וכי עליהם להתארגן בחבורות, להצטרף לאוכלוסיית המחותרות של היערות ולשתף אתן פעולה. כדי להצטייד בנשק התארגנו הצעירים בקבוצות ויצאו ל"קפיצות" (Skoki), כלומר התקפות על תחנות משטרה אוקראיניות כדי לקחת משם את הנשק. קפיצות למטרות נקם או השגת נשק נעשו גם נגד לאומנים אוקראינים שהסגירו יהודים לידי הגרמנים. ביער התארגנו היהודים ב"כנופיות" ("באנדעס"), שקיימו ביניהן שיתוף פעולה. בראש אחת הקבוצות, שמנתה בין 15 ל-20 איש ואישה, עמד מְכוּש לְזִינְגֶר, ששירת בעבר בצבא הפולני. הודות לניסיונו הצבאי הדריך אנשים להשתמש בנשק. הוא השתתף עם חבריו בהתקפות על משקים של גרמנים (Lielgeschaffen) ועל תחנות משטרה אוקראיניות וגרמניות, כדי להשיג נשק. לפעמים התנפלו גם על שיירות של הצבא הגרמני שעשו את דרכן לחזית המזרחית. הם נהגו לארוב לשיירות הגרמנים ולירות עליהן מתוך החפירות שבצדי הכביש. לגרמנים נגרמו אבדות רבות והלוחמים נטלו מהם שלל של מזון ונשק למכביר. במהלך השנה ששהו ביער (יולי 1943 - יולי 1944) יצאו הכנופיות ל-13 פשיטות על כפרים אוקראיניים ועל תחנות של המשטרה האוקראינית. המטרה היתה להשיג נשק, אבל גם לנקום באלה שמסרו יהודים לגסטפו או רצחו יהודים במו ידיהם. בפעולות אלה גילו הצעירים היהודים אומץ לב ואגדות נקשרו לשמם²¹.

קשרים עם ארגוני מחותרות אחרים

דלותן של קבוצות ההתנגדות היהודיות – באנשים, בנשק, במימון ובמקומות מסתור – אילצה את חברי המחותרת היהודית לחפש לעצמם בעלי ברית בקרב ארגוני המחותרת שפעלו בתקופת המלחמה. גם בתחום זה היו הקשיים מרובים.

המחותרת האוקראינית

מערכת היחסים הפתלתלה והסבוכה של האוקראינים בגליציה עם הכובש הגרמני חידדה את יחסי האיבה בין היהודים לאוקראינים ובין המחותרת היהודית לבין תנועת ההתנגדות האוקראינית.

מאז הקונגרס הראשון של OUN בקרקוב בשנת 1940, היתה התנועה הלאומית האוקראינית מפולגת לשתי סיעות עיקריות: סיעת הרוב האקטיביסטי בראשותו של סטפן בַּנְדֶּרָה מול סיעה פורשת שבראשה עמד אנדריי מלניק. חילוקי הדעות הפוליטיים בין שני הפלגים כללו מחלוקת בשאלת העמדה כלפי הגרמנים ובשאלת הדרך הנאותה לקדם בתקופת המלחמה את האינטרסים הלאומיים של האוקראינים. חילוקי הדעות החרפו ביותר על רקע המדיניות התקיפה של הגרמנים ופעילותם נגד הקמת מדינה אוקראינית עצמאית

סמוך לכיבוש, והפלג האקטיביסטי ירד למחתרת. לא חסרו גם התנגשויות דמים בין שתי הסיעות.

מפנה חל במערכת היחסים בין שני הפלגים לאור ההתפתחויות בחזית המזרחית. בוועידה השלישית של OUN, שהתכנסה במחתרת ב-21 בפברואר 1943, ניסו שני הפלגים להגיע לשיתוף פעולה. שני הצדדים הגיעו להערכת מצב חדשה משותפת, ולפיה ייווצרו בתום הקרבות התנאים ההיסטוריים להקמת מדינה אוקראינית עצמאית. הערכה זו הובילה להסכמה ביניהם על הקמת מפקדה צבאית משותפת (UPA) בפיקודו של הגנרל טאראס צ'ופרינקו, שהיה קצין בכיר בגדוד נכטיגל²². למעשה היתה זו כניעה של ה"בולבובצים" וה"מְלניקובצים" להגמוניה של בנדרה. הם חילקו ביניהם את שטח הפעילות שלהם: אנשי מלניק ריכזו את פעילותם בוולין, באזור קרמניץ ולודמיר, ואילו בנדרה פעל בגליציה המזרחית.

הפעילות האנטי-גרמנית של התנועה הלאומית האוקראינית במשך שנת 1942 לא היתה פופולרית ביותר במזרח גליציה. הנהגת ה-OUN היתה מעוניינת להשאיר את מערב אוקראינה מחוץ לפעילות הפרטיזנית, כדי שגליציה המזרחית תשמש בסיס לאגירת הספקה ומרכז להדרכת חיילים וקצינים, אשר יישלחו בבוא היום להילחם באזורים אחרים של אוקראינה.

האוקראינים בדיסטריקט גליציה זכו לתנאים מועדפים על אלה שניתנו לתושבי אוקראינה הסובייטית לשעבר, שהיו כלולים ברייכסקומיסריאט. בחורף 1942-1943, לאחר שעברה השליטה על הארגונים הצבאיים האוקראיניים לידי בנדרה, פתחה המחתרת האוקראינית במלחמת חרמה נגד הפרטיזנים הסובייטים ונגד היהודים שחיפשו מקלט ביערות. אנשיה רצחו כל יהודי שנפל לידיהם וכל שבוי סובייטי שברח ממחנה שבויים. הם נלחמו גם נגד משתפי פעולה עם הגרמנים בכנסייה האוניאטית. האוקראינים החלו גם במסע צלב נגד הפולנים. הם רצחו שומרי יער פולנים בודדים שגרו רחוק מכל יישוב וכלו חמתם בתושבי הכפרים הפולנים. באפריל 1943 שלטו כוחות ה-UPA בכל גליציה.

עם התפנית בחזית המזרחית בשנת 1943 חל שינוי בעמדת המחתרת האוקראינית והשתנו היעדים והמטרות שלה. עד אותה עת לחמה המחתרת בגרמנים, אם כי במידה מועטה, ואילו מעתה כיוונה את עיקרי לחימתה נגד הסובייטים. בכרוזים שהפיצו נכתב: הגרמנים הם שונאינו הזמניים, כמו שבאו כך גם ילכו מכאן. משום כך צריך להפנות מעתה את עיקר הכוח למלחמה בסובייטים. המגמה החדשה היתה "לנקות את היערות והכפרים מיסודות זרים". כל המאמץ של האוקראינים הופנה נגד הכפריים הפולנים, נגד הפרטיזנים הסובייטים ונגד "עוזריהם היהודים".

מקורות גרמניים העריכו את מספר אנשי ה-UPA בגליציה בלבד (בשנת 1944) ב-80 אלף. נוסף עליהם פעלו באזור קבוצות של אוקראינים לאומניים שלא השתייכו ל-UPA. על רקע מציאות זו קשה היה להניח שיתוף פעולה עם קבוצות מחתרת יהודיות וצירופן לשורות האוקראינים. למרות זאת לא היססו האוקראינים בשעת הצורך, בקיץ 1943, לגייס כוח עבודה מקצועי מבין היהודים הכלואים במחנות. בקורוביצה, לדוגמה, שכנעו שליחיהם את רופאי המחנה ד"ר סטארופולסקי וד"ר קלפוס ורופא שיניים אחד לבוא אתם ליער, כדי לטפל בחולים ובפצועים שלהם. הם שכנעו גם כמה מכונאי רכב, מסגרים ובעלי מקצוע יהודים נוספים (אחד מהם היה מכונאי יהודי, קוסובר שמו, שניהל את המוסך במחנה קורוביצה) להצטרף אליהם כדי לעבוד בבסיסים שלהם, בהבטחה שיהיו בטוחים מאקציות ומחיסולים. היהודים נעטרו להם והלכו לעבוד אתם. כאשר התקרבה החזית לאזור – רצחו אותם האוקראינים.

המחתרת הפולנית

שונה היתה מערכת היחסים בין המחתרת הפולנית לחבורות המחתרת היהודית. לא כל ארגוני המחתרת הפולניים שפעלו ברחבי פולין פעלו גם בלבוב. הארגון הצבאי השמאלי, הפרו-קומוניסטי "ארמיה לודובה" (צבא העם, Armia Ludowa) לא הורגש בלבוב ולא ניתן היה לצפות ממנו לסיוע. מורגשת יותר היתה פעילות ה"ארמיה קריובה" (צבא המולדת, Armia Krajowa), שנודע בכינויו המקוצר AK. הארגון היה כפוף לממשלה הפולנית בגולה.

יחסה של הארמיה קריובה ליהודים לא היה אוהד. ניסיונות של יהודים יחידים להתקבל ל- AK נענו בדרך כלל בשלילה. בכל זאת היו בלבוב חברי AK בודדים שסייעו ליהודים, אך בכל העדויות שבידינו מודגש שהעזרה הזאת נעשתה על בסיס אישי, בלי קשר לארגון שאליו השתייכו האנשים. לעומת עדויות אלה טוען ד"ר מרק רדנר, שהיו "מקרים רבים, שבהם הלשינו חברי AK על יהודים ואף רצחו אותם במו ידיהם"²³.

באוקטובר 1942 פתחו אנשי תנועת המחתרת היהודית בגטו בניסיונות תקשורת עם אנשי AK בלבוב. פועלים יהודים שעבדו במפעלים בעיר נפגשו עם עמיתים פולנים וקיבלו מהם את עלוני המחתרת כדי להפיצם בגטו. בראש כל עלון התנוססה הסיסמה: "כבד את מאמץ המדפיסים והמפיצים. לאחר הקריאה – אל תשמיד, אלא מסור לאחרים". בגטו התייחסו לכך ברצינות רבה. הפצת העלונים לא היתה יעילה במיוחד והקשר שנוצר אף הוא לא ענה על הציפיות.

בדצמבר 1942 הוקמה במסגרת תנועת המחתרת בפולין הכבושה "המועצה לעזרת היהודים", שכונתה ז'גוטה (Żegota). ז'גוטה היתה בתוך זמן קצר לאחר הארגונים הפעילים

ביותר במחתרת בפולין הכבושה²⁴. בעקבותיה הוקמו מועצות דומות בערים אחרות וביניהן גם בלבוב.

בנובמבר או בדצמבר 1942 הגיע ללבוב שליח מיוחד מוורשה כדי להקים את הוועד המקומי של ז'גוטה בעיר. לוועד המקומי בלבוב הצטרפו נציגי המפלגות הפולניות המפלגה העממית (Stronictwo Ludowe) והמפלגה הדמוקרטית (Demokratyczne Stronictwo). הרוח החיה בוועד היתה ולדיסלבה חומס, שעמדה בראשו. מתרומות כסף ותכשיטים שאספה הקימה קרן שמטרתה לסייע ליהודים. לאחר שהוקם הוועד הצטרפו אליו אנשים נוספים, מסורים לעניין, ולקחו חלק פעיל בפעולות. כאשר הוקם הוועד נתקבלה מן המרכז בוורשה הקצבה כספית, כנראה חד פעמית²⁵. הוועד הנפיק תעודות לגברים כדי שיתקבלו בארגון טוט וישלחו לעבודה באוקראינה המזרחית²⁶. אנשיו סייעו בהברחה דרך הגבול הרומני וההונגרי בעזרת מסמכים מזויפים ובהצלת יהודים שהצליחו להימלט מתוך ערמות הנרצחים בחולות. בין הפעילים בוועד היו האחיות אורשולנסקי, האחיות זמרטיוחוטנסקי ואחרים. לז'גוטה היו גם קשרים עם שוערי בתים שעזרו להסתיר יהודים ודאגו להשיג להם תעודות מזויפות. צעירים יהודים שהצליחו להצטרף לוועד המקומי של ז'גוטה בלבוב ביצעו משימות שהטילה עליהם המחתרת.

את שיתוף הפעולה הקשו מאוד המלשינים והסחטנים, ששדדו מן המסתתרים ומן המסתירים את כספם כדמי שתיקה. לא פעם הועמדו מלשינים לדין בבית דין של תנועת המחתרת הפולנית. פעם הואשמו שתי נשים פולניות בהסגרת יהודים לידי הגסטפו. אחת מהן היתה סוכנת גסטפו. המחתרת דנה את השתיים למוות, ופסק הדין בוצע. בכפרים חששו הפולנים מפני ה"בנדרובצים" ולא פעם פנו אל היהודים המאורגנים ביערות וביקשו מהם להצטרף למערך ההגנה שלהם. תמורת זאת היו מוכנים לספק בית חם ומזון. באחד הלילות עברו אחדים מיהודי היער לחנצ'וב עם המשפחות ועם התשושים, הרעבים והחולים. היהודים באו מצוידים היטב, יחסית, והפולנים חלקו עמם את הנשק והתחמושת שהיו ברשותם. ההיסטוריון של ה-AK במחוז לבוב, יז'י ונגיירסקי, כותב שבכפר חנצ'וב הקימו היהודים מחלקה קרבית של צעירי המקום, שקיבלה את הכרת ה-AK. בראש המחלקה עמד אברהם באום וסגנו היה מאטע סטרליסקר. ליד המחלקה הוקמה יחידת מודיעין ובראשה עמד שלמה צוילי. את בוניו טננבוים מחנצ'וב ראו כראש היהודים בכפר. ונגיירסקי מציין את לחימתם האמיצה של אנשי המחלקה היהודית. 85 פולנים ו-20 יהודים מיחידה זו נפלו חלל. בליל חג הפסחא של הקתולים, בשעה שנערכה בכנסייה תפילת החג, נשארו היהודים לשמור על הכפר. באותו לילה תקפו את הכפר יחידות של הצבא האוקראיני הלאומי. התפתח קרב קשה. כוח ההגנה היהודי פתח באש חזקה לעבר התוקפים, ורבים מהם נפגעו במטחי האש הראשונים. התוקפים נסוגו, אבל המגינים ספגו אבדות. עם ההרוגים נמנה גם שוניו

ליכטנברג (ראה הערה 16). כמה יהודים שהסתתרו בבונקר בכפר נהרגו מרימוני יד שהשליכו לתוכו גרמנים שלחמו עם האוקראינים. רק שניים לא נפגעו והגיעו בשלום ליער. אחרי ההתקפה על חנצ'וב העביר בוניו חרמץ 30 יהודים נושאי נשק ליערות שבסביבת בילקי בתור תגבורת ליחידתו של הקפיטן הסובייטי פרידריך שטאוב ("פרוך"). בראש הקבוצה הזאת הועמד יהודי מקומי, שנודע בכינוי "קורפורל ז'דז'ין". בין הלוחמים היהודים הצטיין בגבורתו אוסוולד קנר, אבל היו רבים נוספים. על לחימתם הנועזת בקרב על הכפר חנצ'וב קיבלו מפקד המחלקה היהודית ולוחמיה אותות הצטיינות ממפקד ה-AK בלבוב, פודפולקובניק סטביצקי²⁷.

הפרטיזנים הסובייטים

ביערות פעלו יחידות פרטיזנים סובייטיות, שהיו חלק מתנועת הפרטיזנים הסובייטים הכללית. הם נהגו לקבל לשורותיהם אנשים המצוידים בכלי הנשק, שאינם מטופלים במשפחות, בילדים קטנים ובזקנים, ואילו היהודים שהגיעו ליער לא היו מוכנים להיפרד מן המשפחות (גם כאשר אלה לא היו כלל משפחותיהם שלהם). במקומות שבהם הסכימו הפרטיזנים הסובייטים לקבל לשורותיהם יהודים, היו אלה לרוב יהודים בודדים, ללא משפחות וללא אחריות²⁸. בראשית ינואר 1944 הופיעו באזור היערות חנצ'וב-קרושנקו לוחמים מפלוגת הפרטיזנים של פולקובניק מדבדייב שפעלה בקרבת רובנה. מטרתם הייתה לארגן יחידת לוחמים באזור זה. הקבוצה שיצאה לדרך הייתה גדולה למדי, אבל רבים מהם נהרגו בדרכם מוולין בקרבות עם כנופיות הבנדרובצים והכפריים האוקראינים. בין הבאים ליער חנצ'וב היו וסילי דרוזדוב, פידור פריסטופה ואשתו של וסילי, ז'ניה, שהגיעה ליער פצועה ברגלה. כאשר הגיעו ליער הם יצרו קשר עם אנשי המחותרת הפולנית שבכפר חנצ'ובקה והידיעה הועברה גם ללוחמים היהודים שביער. נציגי הפולנים והיהודים קבעו פגישת תיאום ביניהם בבית שומר היער ויטוביץ'. בין הנאספים נידונו גם עניינים הקשורים בתנאי הקבלה ליחידה. הסובייטים דרשו לקבל ליחידת הלוחמים רק מי שמצויד בנשק, ואילו היהודים ראו עצמם מחויבים לשלום משפחותיהם, הקשישים, הנשים והילדים, שהצליחו להימלט מן הגרמנים, וביקשו לאפשר להם להגן על בני המשפחה, שהיו שרויים במצב קשה ביותר בקור העז ששרר בראשית 1944.

הבונקרים התמוטטו מעומס השלג הרב וקברו תחתם משפחות שלמות. היה קושי רב בהשגת מזון. רבים מתו ממחלת הטיפוס. מי שאיבד את קורת הגג העלובה שלו נאלץ למצוא מסתור מתחת לשיחים ועל האדמה הרטובה. הבגדים התרפטו, האיברים קפאו מן הקור, בגלל המזון הדל התרבו הפצעים. תרופות לא היו. מלבד כל אלה היו גם פצועים וחללים רבים, בייחוד כאשר התחדשו המצודים עם בוא האביב.

על רקע מציאות זו התקיים המפגש והוויכוח בבית שומר היער. בעוד האנשים שקועים בוויכוח, פרץ לחדר ז'נדרם גרמני חמוש. רק אז ראו הנאספים שהבקתה מוקפת ז'נדרמים גרמנים רבים. הלוחמים התארגנו להגנה, הכו בגרמנים וגרמו להם אבדות. הגרמנים העלו את הבקתה באש על הנמצאים בתוכה. לוחמים אחדים הצליחו להימלט ליער. אחרי המלחמה הציבו השלטונות שלט במקום לזכר החללים.

לאחר התנגשות זו התארגנה יחידת הפרטיזנים שכללה שש קבוצות: שלוש של פולנים, שתיים של יהודים ואחת של רוסים. בקרב הפולנים היו צעירים מבני הכפרים שהשתתפו בקרבות עם האוקראינים באזור ואנשים ששירתו בצבא הפולני או ברחו מן השבי הגרמני. הקבוצה הרוסית היתה מורכבת מחיילים לשעבר שנמלטו מן השבי הגרמני והתלכדו לקבוצה אחת. מדי בוקר נערכו אימונים בהדרכתו של רייכמן, בחור יהודי מקרקוב. כל לילה יצאו קבוצות לוחמים כדי לשחרר ממחנות השבויים חיילים רוסים ולצרפם לפרטיזנים. הם חקרו את השבויים חקירה מדוקדקת.

הפרטיזנים היהודים באזור זה לקחו חלק בהתנקשות בלבוב, שבמהלכה נהרגו סגן מושל גליציה באואר ומזכירו, ד"ר שניידר. בראש החוליה, שנשלחה ממטהו של פולקובניק מדבדיב, עמד הפרטיזן קוזנייצוב ואתו עוד שני פרטיזנים, יאן קמינסקי וביילוב. ליחידה שהוטלה עליה המשימה צורפו שני יהודים מן היחידה היהודית שהתנדבו לשמש מורי דרך, שמואל ארליך ומרק שפילקה. המבצע הצליח, אך בדרכם חזרה תקפה את הלוחמים כנופיה של לאומנים אוקראינים. שפילקה היה היחידי שניצל מהתקפתם.

לאחר שהוכיחו היהודים את עצמם בפעולות, ניתן להם נשק אוטומטי וציוד הכרחי אחר. שני הרוסים, ואסקה ופידור, שהיו בעלי מעמד חשוב ביחידת הפרטיזנים, נוכחו לדעת שהיהודים הם היסוד הנאמן ביותר והחליטו לצרף ליחידה יהודים נוספים. גם לאלה ניתן נשק. הלוחמים היהודים שפעלו ביחידת הפרטיזנים שבפיקודו של מדבדיב גילו מסירות רבה ואומץ לב. הם השתתפו במארבים ובפעולות רבות אחרות של הפרטיזנים שנועדו לחסום את דרכי הנסיגה של יחידות הציוד וההספקה של הגרמנים. מעתה שוב לא היה מחסור בנשק ובמזון, שנלקחו משיירות הצבא הגרמני הנסוג.

חלפה שנה מאז הוכרזה גליציה המזרחית יודנריין. ביולי 1944 הגיעו הטנקים הסובייטיים הראשונים לאזור היער והיהודים יצאו לחופשי. לגברים הצעירים ניתנה אפשרות לבחור: להתגייס לצבא הסובייטי או ליחידות המיוחדות לביעור היערות מן הכנופיות הלאומניות. היו שבחרו באלטרנטיבה אחת והיו שבחרו באחרת. רבים מהם נפלו בקרבות ולא זכו להגיע ליום השחרור.²⁹

רוב קבוצות המחותרת היהודיות ביערות חוסלו אחרי קרבות קשים. רוב המשפחות נרצחו בעת המצודים; רק עשרות שרדו ויצאו מן היער אל החופש, עם בוא הצבא הסובייטי.

מתוך: עשן בחולות, יד ושם, ירושלים, 2001.

- ¹ תאדיאוש זאדרצקי, במשול צלב הקרס, יד ושם, ירושלים, 1982 עמ' 146; א. גולדברג, ימים חרוכים באש, תל אביב, 1987 עמ' 99-105, 120 (כתב היד, גרמנית, איו"ש, JM/91).
- ² מלטיאל י., באין נקם..., תל אביב, תשי"ז עמ' 216; דוד כהנא, יומן גטו לבוב, ירושלים, 1978 עמ' 135; י. לוין, עליתי מספציה: רשימות אוד מוצל מגטו לבוב, תל אביב, תשי"ז עמ' 142. וכן עדויות של: בארב ב"ל, אבל"ג (ארכיון בית לחמי הגטאות), 1078; רוזליה לנדברג (שמה בניירות האריים היה זאטוקה אנטונינה), אבל"ג, 4394; ארטור וייסקי-וייזר (עדות על צעיר יהודי שהתחזה לפולני ועמד בראש פעילי מחתרת שעסקו בייצור ניירות אריים), איו"ש, O-3/1691. לעדות מצרפת דוגמה של תעודה מזויפת.
- ³ Gazeta Lwowska, 8.9.1941; זאדרצקי, במשול צלב הקרס, עמ' 240; שלום לוינטר, איו"ש, O-3/2252.
- ⁴ מלטיאל, באין נקם, עמ' 217-218; מ. בארוויטש, ארישע פאפירן, בואנוס איירס, 1953 א, עמ' 441 ואילך, ג, עמ' 17; פ. פרידמן, "חורבן יהודי לבוב" בתוך אנציקלופדיה של גלויות, כרך ד', חלק א': לבוב, ירושלים/תל אביב 1956 עמ' 996; צילה רנרט, שלושה קרונות בקר 1945-1914, יד ושם, ירושלים, 1987 עמ' 63, 65, 122; עדויות של: וולאדקה כץ, איו"ש, O-3/2268; מרים קובלדו-גולד, איו"ש, O-3/1181; שמואל פיש, יומן, איו"ש, O-33/1427; מרים פרידמן, איו"ש, O-3/1014; מרצל לוביש, איו"ש, O-3/2741, עמ' 12 (על מעשי סחיטות של פולנים); שלום לוינטר, איו"ש, O-3/2252; על חוויות דומות ראה בעדויותיהם של נתן הורביץ, איו"ש, O-3/2980; אננה שנייד, איו"ש, O-3/1609; רולף זיכטינג, איו"ש, O-6/27; עמנואל ברנד, איו"ש, O-3/649; חנה יאטעס, איו"ש, O-17/133.
- ⁵ י. פרבר, "כרוניקה של איש לבוב, ייסורי הקהילה בימי כיבוש הנאצים", בתוך: רשימות, א', תל אביב 1946 עמ' 5-33; שלום לוינטר, איו"ש, O-3/2252, עמ' 54; עדויות שנרשמו בידי כהן נפתלי הרץ, אבל"ג, 4971/1, עמ' 34; כהן (עורך), ספר בוטשאטש, תל אביב, 1956 עמ' 313, 335; פנקס הקהילות פולין, כרך ב: גאליציה המזרחית, ירושלים, תש"ם עמ' 404; בארוויטש, ארישע פאפירן, א, עמ' 41 ואילך.
- ⁶ שמו של מפקד הבולשת ודרגתו לא צוינו. ארכיוני ברית-המועצות לשעבר, איו"ש, M-37/43-48.
- ⁷ הודעות מטעם מפקד המשטרה בגליציה על הוצאה להורג של אנשים שהסתירו יהודים בשנים 1943-1944, ארכיוני ברית-המועצות לשעבר, איו"ש, M-37/29-48; ההתכתבות עם הפרקליטות הגרמנית, עם משטרת הביטחון ועם מוסדות אחרים בעניין החרמת ריהוט של אנשים שנאסרו באשמת הסתרת יהודים, בתקופה שבין 25.11.1942 - 10.5.1944, ארכיוני ברית-המועצות לשעבר, איו"ש, M-37/51; בארוויטש, ארישע פאפירן, א, עמ' 144 ואילך.
- ⁸ רנרט, שלושה קרונות בקר, עמ' 130; ש. שפירא, זכרונות של אנוס בתקופת השואה הנאצית, תל אביב, תשי"ג עמ' 93; דוח קצמן, איו"ש, O-18/14; מלטיאל, באין נקם, עמ' 216-217; בארוויטש, ארישע פאפירן, א, עמ' 14; ג, עמ' 17; כהנא, יומן גטו לבוב, עמ' 135; לוין, עליתי מספציה, עמ' 127 ואילך.
- ⁹ דברי עד הראייה מצוטטים מתוך: גולדברג, כתב יד, איו"ש, JM/91, עמ' 75; זאדרצקי, במשול צלב הקרס, עמ' 294, גורס שהסיבה העיקרית לחולשת המחתרת היא "היעדר מוח מוכשר ומתאים להעלות מנהיג". ראה גם עדותו של אברהם גולדברג, משואה, ע/7/7, עמ' 45.
- ¹⁰ בארוויטש, ארישע פאפירן, א, עמ' 217 ואילך, ג, עמ' 15; אהרון וייס, "המשטרה היהודית בגנרל גוברנמאן ובשליזה עלית בתקופת השואה", עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית

בירושלים, תשל"ג עמ' 247; פרידמן, "חורבן יהודי לבוב", עמ' 603; גולדברג, *ימים חרוכים באש*, עמ' 46-47, 105-99, 116-113, 120; עדויות: עמנואל ברנד, אי"ש, O-3/649; מרצל לוביש, אי"ש, O-3/2741; שמואל נוסבאום, משואה, ע2/28; אידה מירון-קמינסקי, מורשת, A/690; עמנואל ברנד מספר כיצד ניצלו הוא וחברים אחרים מהשומר הצעיר, סטודנטים לשעבר וצעירים מחוגי השמאל, שהתארגנו לקבוצה ונשלחו לעבוד באוקראינה המזרחית. יהודי אחר שניצל, מרצל לוביש, עבד בתור פועל פולני במסגרת שירות העבודה הגרמני. הוא חי עם הפועלים במחנה והיה כאחד מהם. במחנה פגש יהודי נוסף שהגיע בטרנספורט מאוקראינה; השניים לא גילו זה לזה את זהותם, וגם הפולנים לא ידעו שהם יהודים. ע. ברנד, "מפעילות המחותרת של הנוער החלוצי בגטו לבוב", *ידיעות יד ושם*, מס' 26/25 (תשכ"א 1961).

¹¹ מועדון ספורט של סטודנטים יהודים שפעל בפולין לפני המלחמה וקרא לעצמו בשם פולני: Żydowski Akademyczny Klub Sportowy (ŻAKS).

¹² גולדברג, *ימים חרוכים באש*, עמ' 46-66, 81-86, 96 ואילך; מ. גפן ואחרים (עורכים), *ספר הפרטיזנים היהודים*, ב, מרחביה 1958, עמ' 222-223; יאנינה אלטמן-השלס, יומן, אי"ש, O-16/494, O-16/148, מזכירה בזיכרונותיה חברים נוספים שפעלו במחתרת הציונית בגטו לבוב. מלבד ורמן, היא מציינת את שמותיהם של גרין, יעקובוביץ', פרנקל, קליינמן ובורביץ'.

¹³ פצנבוסקה נספתה ב-29 ביולי 1943, בעת ניסיון להבריא את ורמן מהגטו, זאדרצקי, *במשול צלב הקרס*, עמ' 297. על גורלו של ורמן ראה: בתיה טמקין-ברמן, *יומן במחתרת*, קיבוץ לוחמי הגטאות, תשט"ז, עמ' 41, 247.

¹⁴ ראה הערות 12-13 לעיל וכן: דוח קצמן, אי"ש, O-18/14, עמ' 7-9; עדותה של צפורה טובישיביץ, מורשת, A/245.

¹⁵ יענקל שודריך היה מקורב לחוגים הספרותיים שהתרכזו סביב כתב העת *צושטייער*, עבד כשכיר בבית מלאכה לכובעים ולפרוות בלבוב, והוגדר כ"משורר פרולטרי". בקובץ שיריו *די ערד רירט* בלטו נימות מהפכניות. בתקופת השלטון הסובייטי בלבוב היה פעיל בסקציה של סופרי היידיש שלייד אגודת הסופרים הסובייטיים בעיר, וכתב ביידיש שירים בעלי מוטיבים סובייטיים. נראה שבעת נסיגת הצבא האדום לא הצליח להימלט ונשאר בעיר ובגטו; ראה הערות לעיל וכן: עדותה של צפורה שפר-מינמר, אי"ש, O-3/674; י. כהן, ד. סדן (עורכים), *פרקי גליציה: ספר זכרון לד"ר אברהם זילברשיין*, תל אביב, תשי"ז עמ' 451; על מלשינים שהיו בגטו ראה העדויות שנמסרו במזכירות הקיבוץ המאוחד, אבל"ג, 1078; רבקה קופר, מורשת, A/317. ד"ר בוריס פליסקין היה פעיל במחנה יונבסקה בלבוב, כרופא וכאיש מחתרת. הוא הגיע לשם מאזור וילנה. אחרי המלחמה היה במינכן מראשי שארית הפלטה ומפלגת פועלי ציון (צ"ס) – התאחדות. הוא עמד בראש שירותי הבריאות של הג'וינט במערב גרמניה ופעל רבות לרווחת יהודי שארית הפלטה ושיקומם. פליסקין עלה לישראל אחרי קום המדינה והיה המנהל הרפואי של ג'וינט-מלבן בישראל.

¹⁶ מורשת, A/157; רבקה קופר, מורשת, A/317; אבל"ג, 1078; שלום לוינטר, אי"ש, O-3/2252. פאנגר, צעיר בן 17-18 מן הכפר אונייב, שוניו ליכטנברג, איזיו הוכברג – כל אלה ארגנו עם בנוי חרמץ את הבריחה מגטו פשמישלני. אחד המבצעים הקשים ביותר שידעו צעירי היער עד אז היה הקרב בכפר הפולני חנצ'וב. סביב קברו של ליכטנברג, שנפל בקרב, ניצבו יהודים ופולנים, מאוחדים לקראת המערכות שעוד היו צפויות לכולם. ראה גם: ריאיון קבוצתי של המחבר עם קהת ברגר, מרק שלומפר (בן-דוד), אברהם גבע (קובה), אריה (לייבל) שמידר, יהודה (איזיו) הוכברג; *Kwaśniewski Węgrzyn, Krótki opis dziejów Hanaczowa W okresie "międzywojennych"* (כתב היד נמצא ברשות יז' ונגיירסקי).

¹⁷ וייס, "המשטרה היהודית", עמ' 250; גולדברג, *ימים חרוכים באש*, עמ' 62-61; פרידמן, "חורבן יהודי לבוב", עמ' 694-696; זאדרצקי, *במשול צלב הקרס*, עמ' 259.

- ¹⁸ עדותו של שמעון ויזנטל, אי"ש, O-3/1817.
- ¹⁹ כהן וסדן, פרקי גליציה, עמ' 452-451; דוח קצמן, אי"ש, O-18/14, עמ' 54-56; זאדרצקי, במשול צלב הקרס, עמ' 298-301; עדות ולדיסלבה חומס, אי"ש, O-3/2543; כהנא, יומן גטו לבוב, עמ' 127; י. שטרנברג, *בזהות אחרת*, תל אביב, תשמ"ד עמ' 78, 83.
- ²⁰ דוח קצמן, אי"ש, O-18/14, עמ' 24, 60-57.
- ²¹ י. שילוני, *אחד שנמלט*, תל אביב, תשט"ז עמ' 10; אליהו יונס, *על פי הבור*, ירושלים, תש"ך עמ' 100; Węgerski, *W Lwówskiej Armii Krajowej*, pp. 74-99, 104-140; עדויות של: סברין קורן, אי"ש, M-1/E/1880; וילהלם קורן, אי"ש, M-1/E/1777; הלה אנוש, אי"ש, M-1/E/2210; מירא רינגל, אי"ש, M-1/E/1825; שמואל ויילער, יומן, ŻIH, 170; חיים ואנדער, ŻIH, 377; חיים שעפס, ŻIH, 4991. בעדויות של שרידי הלוחמים ביער מוזכר שמו של רסנר (מוורשה, בנו של חבר הסיים הפולני חיים רסנר). הוא עמד בראש הקבוצה הראשונה שברחה מקורוביצה וזכה להערצה על כושר מנהיגותו. בשבועות הראשונים לא בוצעה אף פעולה ללא הסכמתו ועידודו. רסנר נרצח "בטעות" בידי אנשי המחנתת הפולנית. אחד הצעירים שהצטיינו באומץ לבם ובפעולותיהם הנועזות היה מיכאל ("מכוש") לזינגר. צעיר אחר היה בנוי חרמץ, שהיה רק בן 18. בנוי היה יליד הכפר חנצ'וב והכיר היטב את הסביבה ואת שבילי היער. הוא דיבר אוקראינית בניב המקומי ואיש לא חשד שהוא יהודי. הוא השיג לעצמו מדים של שוטר אוקראיני ובעזרתם ביצע פעולות נועזות. בתכונות דומות ניחנו גם האחים משה ואיצה קנר. ראה נספח חבורות מחתרת בגליציה המזרחית.
- ²² "בולבובצי" היה כינויה של אחת מקבוצות הפרטיזנים של הלאומנים האוקראינים שהקים ההאטמן מקסים בורובץ, שבחר לעצמו את הכינוי "טאראס בולבה" על שמו של אחד מגיבורי הסופר הרוסי ניקולאי גוגול. ראה: Ilnytskyj, *Deutschland und die Ukraine 1934-1945*, vol. 2, Munich, 1955 pp. 79, 201-207; Kamenetsky, *Hitler's Occupation of the Ukraine 1941-1944*, Wisconsin, 1956 pp. 69-75; קאגאנאוויטש, *די מלחמה פון די יידישע פארטיזאנער אין מזרח אייראפע*, ב, בואנוס איירס, 1956 עמ' 123-117; גד רוזנבלט, *אש אחזה ביער: עם פלוגת פרטיזנים יהודים ובחטיבת קופבאק*, תל אביב, 1957 עמ' 289-288; יונס, *על פי הבור*, עמ' 100, 128 ואילך; זאדרצקי, *במשול צלב הקרס*, 253-254; פרידמאן, "אוקראיניש-יידישע באציאונגען", עמ' 239, 241; שילוני, *אחד שנמלט*, עמ' 10; האנציקלופדיה של השואה, א', ירושלים, 1990 עמ' 14; Armstrong, J.A., *Ukrainian Nationalism 1939-1945*, New York/London, 1963 pp. 46-72; Torzecki, R., *Kwestia Ukrainiska w Polityce III Rzeszy (1933-1945)*, Warsaw, 1972 pp. 7-18; Medvedyev, D.N., *Silnye Duchom, Moscow*, 1957 pp. 84, 123-317; *Trials of War Criminals*, PS-1526
- ²³ עדויות של: מרצל לוביש, אי"ש, O-3/2741; צלינה קונינסקה, אי"ש, O-3/1180; דזיומק ארלבאום, אי"ש, M-1/E/1570; סנדר גולדמן, אי"ש, M-1/E/1693; עמנואל שרעק, אי"ש, M-1/E/1829; מקס דונר, אי"ש, O-3/1323; מריאן וילדר, אי"ש, O-3/1394; מרק רדנר, אי"ש, O-33/1101.
- ²⁴ ז'גוטה – ארגון מחתרת בפולין הכבושה, שפעל החל מדצמבר 1942 עד ינואר 1945. את הקמתו יזמה זופיה קוסק-שצ'וצקה. בז'גוטה היו נציגים של חמש תנועות פולניות ושתיים יהודיות. על ז'גוטה ראה: *האנציקלופדיה של השואה*, ב, עמ' 485-486; יוסף קרמיש, "פעלה של המועצה לעזרת היהודים (מועצת ז'גוטה) בפולין הכבושה", בתוך: גוטמן י. (עורך), *נסיונות ופעולת הצלה בתקופת השואה: הכינוס הבינלאומי השני של חוקרי השואה*, ירושלים, תשל"ו עמ' 306; Gutman, Yisrael and Krakowski, Shmuel, Prekerowa, T., *Warszawie, Warsaw* 1982; *Unequal Victims: Poles and Jews During World War Two*, New York, c1986 pp. 252-299; Bartoszewski, W., and Lewin, Z. (eds.) *Righteous among Nations*, London, 1969.

- ²⁵ עדותה של ולדיסלבה חומס, איו"ש, O-3/2543; האנציקלופדיה של השואה, עמ' 497; וילה אורבר, "וולדיסלבה חומס: אחת מחסידי אומות העולם", משואה, י' (אפריל 1982), עמ' 200-206. השווה: יוסף קרמיש, אחרית דבר לספר Ringelblum, E., *Polish-Jewish Relations During the Second World War*, J. Kermish and Sh. Krakowski (eds.), Jerusalem/New York, 1974/1976 p. 183. קרמיש כותב שבמועצה האזורית של ז'גוטה בלבוב פעלו משפחת וונויק והצייר פרופ' טטסי ואשתו. הגזבר היה ארצישבסקי והוא שארגן את המועצה האזורית בלבוב. את ולדיסלבה חומס אין קרמיש מזכיר כלל. מעט מידע נוסף מצוי במחקרו של ונגיירסקי, שהיה קצין AK בלבוב ומפקדו באזור ויניקי. ראה בספרו, Węgiński, J., *W Lwówskiej Armii Krajowej, Waesaw, 1989*. דוחות ומכתבים של שליחי המועצה הפולנית לעזרה, שנכתבו בעקבות סקירת בתי יתומים אוקראיניים, פולניים ויהודיים בתקופה של 1942.6.22-1943.11.19, ראה ארכיוני ברית-המועצות לשעבר, איו"ש, M-37/60. על-פי תעודה זו ניתן להבין, שוולדיסלבה חומס אמנם התחילה את פעילותה לפני המועד הנזכר בעניין זה אצל ונגיירסקי. מכאן, כנראה, השוני בתאריכים ובשמות הפעילים המוזכרים אצלה ואצל ונגיירסקי. על-פי קרמיש, הוקצב למועצה בלבוב סכום של 60 אלף זלוטי, "אך הכסף לא הגיע לתעודתו בגלל מאסרה של המקשרת" (קרמיש, שם, עמ' 341). ואולם על-פי עדותה של ולדיסלבה חומס, התקבל סכום כסף ואפשר להם לפעול. ולדיסלבה חומס הוזמנה לביקור בישראל וקיבלה כאן את התואר "חסידת אומות העולם". בארץ היא פגשה לפחות חמישה יהודים שפעלו בשורות AK בלבוב. הם כינו אותה "המלאך מלבוב".
- ²⁶ ברוניה רוט, איו"ש, O-3/2542; יוסף שטיגליץ, איו"ש, O-3/2543; עמנואל שרעק, איו"ש, M-1/E/1829; מרים פלג O-3/1680; מ' בן-צבי, איו"ש, O-3/3191; מ. בן-צבי ומ. מריאנסקה (פלג), *מחוץ לחומות הגטו בקראקוב הכבושה*, ירושלים, 1987 עמ' 70-73; Borwicz, M., *Spod szubienicy w teren*, Paris 1980; pp. 130ff. עדות האחים ווטוביץ', עמ' 6 (כתב היד אצל המחבר); "הפולנים מחנצ'ב" (כתב היד אצל המחבר), עדות של אריה (לייבל) שמידר; יונס, *על פי הבור*, עמ' 145-133; Węgiński, *W Lwówskiej Armii Krajowej*, pp. 74-86. ריאיון קבוצתי (ראה הערה 16 לעיל).
- ²⁷ צפורה שפר-מינמר, איו"ש, O-3/674; Kamenetsky, *Hitler's Occupation of the Ukraine*, pp. 69-70; Illnitskyj, *Deutschland und die Ukraine*, vol 2, pp. 201-207; משה קאגאנאוויטש, *די מלחמה פון די יידישע פארטיזאנער*, ב', עמ' 117-123; גד רוזנבלט, *אש אחזה ביער*, עמ' 288-289; יונס, *על פי הבור*, עמ' 128 ואילך.
- ²⁸ דוח שהוגש למושל דיסטריקט גליציה על פעילותם של פרטיזנים אוקראינים (לאומנים), ב-7.5.1944, ברוסית ובגרמנית, ארכיוני ברית-המועצות לשעבר, איו"ש, M-1/E/37/138; הודעה למטה המחנה על המגעים עם כנופיות UPA בגרמנית וברוסית, 22.5.1944, איו"ש, M-1/E/37/141. שילוני, *אחד שנמלט*, עמ' 80-87; יונס, *על פי הבור*, עמ' 139-145; וילהלם קורן, איו"ש, M-1/E/1777; ספר הפרטיזנים היהודים, ב, עמ' 236-243; זיכרונות מן הקרבות של יחידות AK באזור פשמישלני ובהם עדויות מפי הלוחמים, Węgiński, *W Lwówskiej Armii Krajowej*; על-פי מדבדיב, ה"אוטריאד" (יחידת פרטיזנים) היה מורכב מאוקראינים, פולנים ורוסים. בעדות אותנטית נמסר, שהיו שם "שלוש קבוצות פולניות, שתי קבוצות יהודיות וקבוצה אחת רוסיית". Medvedyev, *Silnye dukhom*, pp. 82-85, 168, 441-486.